

Olga Grzybek

Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

HISTORIA I PERSPEKTYWY ROZWOJU POLSKIEJ RACHUNKOWOŚCI NA TLE ROZWIĄZAŃ MIĘDZYNARODOWYCH

Wprowadzenie

Rachunkowość jest dziedziną podlegającą ustawicznym przemianom. Jako język biznesu stara się go najwierniej opisywać, dostarczając istotnych informacji w podejmowaniu decyzji gospodarczych. Tak jak życie gospodarcze podlega stałym zmianom, tak i rachunkowość zmienia się wraz z nim, odpowiadając na nowe potrzeby jej użytkowników.

Rachunkowość pełni wiele funkcji, m.in. informacyjną, kontrolną, analityczną. Przy tym jednak nie należy zapominać, iż rachunkowość sama w sobie właściwie nie kształtuje życia gospodarczego, nie jest inicjatorem zmian. Informacje płynące z systemu rachunkowości pozwalają na podjęcie decyzji, gdyż prezentują treść realnego życia gospodarczego, zaś rachunkowość nie wpływa na zmiany wyników czy kondycji ekonomicznej podmiotów. Oczywiście sprzężenie takie jest możliwe – w zakresie rachunkowości agresywnej lub kreatywnej. Nie należy jej jednak utożsamiać z polityką bilansową przedsiębiorstwa. Czymże jest bowiem polityka rachunkowości (w swej niewypaczonej idei) jak nie próbą prawidłowego przedstawienia realnych procesów gospodarczych? Polityka bilansowa ma służyć pełniejszemu stosowaniu zasady *true and fair view*, nie zaś tendencyjnemu manipulowaniu danymi. Rachunkowość kreatywna, oparta w głównej mierze na możliwości ustalania polityki rachunkowości, pozostaje w obrębie prawnie dopuszczalnych rozwiązań. Wykorzystywanie polityki bilansowej do wywierania celowego wpływu na odbiorców informacji wydaje się jednak dyskusyjne etycznie – czy po to pozostawiono pewien zakres swobody, aby manipulować odbiorcą, czy też raczej po to, aby lepiej pokazać, co się dzieje w jednostce? Kwestia ta jednak odbiega od tematu artykułu. Wracając zaś do

głównego nurtu rozważań, narzędziowy charakter rachunkowości wymaga jej dostosowywania do praktyki gospodarczej. Stąd też nie można porównać rozwiązań rachunkowości dla potrzeb gospodarki centralnie sterowanej oraz dla gospodarki wolnorynkowej. W rozwoju polskiej rachunkowości kontekst historyczny odgrywa ogromną rolę.

Artykuł prezentuje zmiany w polskiej rachunkowości od czasu zakończenia II wojny światowej do chwili obecnej. Przy tych rozważaniach nie sposób pominąć środowiska rachunkowości – ludzi i organizacji, którzy przyczyniali się do jej rozwoju. Nie do przecenienia jest tu ogromny wpływ Stowarzyszenia Księgowych w Polsce, szczytującego się długą i zasłużoną dla polskiej rachunkowości historią. Praca ma na celu także wskazanie oraz krytyczną ocenę prawdopodobnych kierunków rozwoju polskiej rachunkowości w przyszłości.

1. Ewolucja rozwiązań rachunkowości w Polsce w okresie gospodarki centralnie planowanej

Pod koniec XVIII wieku na świecie zaczęła wyodrębniać się profesja księgowego. W Anglii i Szkocji już w 1844 roku wprowadzono obowiązek badania bilansu. W latach 80. XIX wieku w Anglii i w Stanach Zjednoczonych powstały stowarzyszenia księgowych. Polska nie była więc pod tym względem bardzo opóźniona w stosunku do światowej czołówki (w 1907 roku powstał Związek Buchalterów w Warszawie¹). Wielka Brytania kładła nacisk na ujawnianie informacji, żądając od 1929 roku sporządzania rachunku wyników. Z kolei w USA Wielki Kryzys rozpoczęty w 1929 roku wywołał presję na ujednoczenie zasad rachunkowości i uregulowanie ich prawnie².

Po II wojnie światowej Polsce nie dane było podążać śladami innych szybko rozwijających się państw. W USA powstawały kolejne instytucje do regulacji i ujednoczenia rachunkowości, aby w 1972 roku powołać do życia Radę ds. Zasad Rachunkowości (FASB). W 1973 roku stworzono Międzynarodowy Komitet Standardów Rachunkowości. Prace nad zapewnieniem porównywalności informacji w czasie i przestrzeni były sprawą priorytetową. W 1978 roku wydano Czwartą Dyrektywę Rady w sprawie rocznych sprawozdań finansowych niektórych rodzajów spółek (78/660/EWG)³. Parę lat później ukazała się podobna dy-

¹ W. Bień: *Historia organizacji księgowych w Polsce*. Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, Warszawa 2007, s. 22.

² E.A. Hendriksen, M.F. von Breda: *Teoria rachunkowości*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002, s. 67-85.

³ Dz.U.UE L nr 222 poz. 11 z 1978r.

rektywa, dotycząca skonsolidowanych sprawozdań finansowych⁴. Dyrektywy podkreślały konieczność koordynacji przepisów krajowych dotyczących prezentacji i treści rocznych sprawozdań finansowych oraz metod wyceny stosowanych przy ich sporządzaniu. Za niezbędne uznano też ustalenie minimalnych wymogów ujawniania informacji o działalności spółek. Rozpoczęto wdrażanie idei stworzenia rynku wewnętrznego usług finansowych, dla którego niezbędne jest zapewnienie porównywalności sprawozdań finansowych.

Polska po zakończeniu II wojny światowej stała się krajem o gospodarce centralnie sterowanej. Nie mogło pozostać to bez wpływu na kształt ówczesnej rachunkowości, dostosowanej do potrzeb takich, a nie innych (rynkowych) mechanizmów gospodarczych. Księgowość podwójna w Polsce w połowie XX wieku nadal nie była sprawą oczywistą. Wymóg stosowania podwójnego zapisu należało podkreślać w wydawanych aktach prawnych.

Rachunkowość w okresie gospodarki centralnie sterowanej charakteryzowało kilka szczególnych cech. Księgowość prowadzona przez podmioty często – była regulowana w aktach prawnych określających funkcjonowanie tych podmiotów. Przepisy dotyczące rachunkowości można więc odnaleźć w wielu uchwałach i rozporządzeniach różnych ministrów. Takie ustanawianie przepisów rachunkowości nie dawało szans na jednolite rozwiązania obowiązujące różne jednostki. Obowiązywały jednak branżowe plany kont wspólne dla wszystkich jednostek danej gałęzi, narzucane odgórnie. Na ich podstawie należało ustalić zakładowy plan kont. Duży nacisk położony był na szczegółową ewidencję i kontrolę gospodarki zapasami – wymagano odpowiedniej dokumentacji, inwentaryzacji, bieżącej kontroli ilościowej. Nic dziwnego, skoro gospodarkę nękał permanentny niedobór towarów. Obowiązujące wówczas regulacje siłą rzeczy odzwierciedlały zasady gospodarki centralnie planowanej. Przykładowo wycena wyrobów gotowych powinna odbywać się według kosztów wytworzenia, jednak nie wyższych niż cena zbytu, a dla wyrobów *planowo deficytowych* – według kosztu planowanego, jeśli jest niższy od rzeczywistego⁵. Urzędowe przeszacowanie cen wykazywanych w księgach rachunkowych materiałów nie było zjawiskiem nadzwyczajnym – zmiana urzędowych cen pociągała konieczność dokonania takiej aktualizacji danych. Pojawiały się także zapisy o wycenie zapasów w cenach zakupu/sprzedaży obowiązujących na dany rok.

⁴ Siódma dyrektywa Rady z 13.06.1983 r. w sprawie skonsolidowanych sprawozdań finansowych (83/349/EWG) Dz.U.UE L nr 193 poz. 1 z 1983r.

⁵ Zarządzenie Ministra Finansów z dnia 4 grudnia 1959 roku w sprawie podstawowych zasad prowadzenia księgowości, inwentaryzacji, sporządzania sprawozdań finansowych oraz przechowywania dowodów księgowych przez jednostki gospodarki uspołecznionej (M.P. nr 102 poz. 546 z 1959r.), art. 73.

Mylne jest jednak przekonanie, iż ówczesna polska rachunkowość prezentowała niski poziom merytoryczny. Podkreślano konieczność niewadliwego i rzetelnego prowadzenia ksiąg handlowych, ujmowania w księgach operacji w sposób kompletny. Dostrzegano potrzebę wyceny po cenach historycznych, jednak z uwzględnieniem ceny bieżącej jako górnej granicy wartości składnika. Wdrożono pewne rozwiązania, które zbliżyły polską rachunkowość do krajów wolnorynkowych. Były to w szczególności:

- wprowadzenie tytułu dyplomowanego biegłego księgowego, odpowiedzialnego za badanie sprawozdania finansowego; nie był on co prawda pełnym odpowiednikiem biegłego rewidenta, niemniej jednak to dobry kierunek zmian;
- metodologia i organizacja rachunku kosztów (głównie do kontroli kosztów), jego powszechne zastosowanie;
- liczne badania naukowe (teoretyczne i utylitarne), oparte głównie na literaturze zagranicznej⁶.

2. Polska rachunkowość w czasie gospodarki wolnorynkowej

Transformacja gospodarcza Polski wywołała konieczność dostosowania przepisów rachunkowości. Istotne było tu wydanie w 1991 roku Rozporządzenia Ministra Finansów w sprawie zasad prowadzenia rachunkowości⁷ i niewiele później Ustawy o badaniu i ogłaszaniu sprawozdań finansowych oraz biegłych rewidentach i ich samorządzie⁸. Przeobrażeniu uległ system podatkowy, co również wymagało uwzględnienia w systemie księgowości. Wydane regulacje oznaczały wprowadzenie jednolitych dla wszystkich podmiotów zasad księgowości, przeprowadzania inwentaryzacji, wyceny, ustalania wyniku finansowego i sporządzania sprawozdań finansowych. Sprawozdanie finansowe miało składać się z bilansu, rachunku wyników oraz – dla spółek z ograniczoną odpowiedzialnością i akcyjnych o większych rozmiarach działalności – sprawozdania z działalności. Wprowadzono szczegółowy wzór bilansu oraz rachunku wyników z jednoczesną możliwością stosowania uproszczeń przez małe podmioty. Pojawiły się zapisy dotyczące prowadzenia księgowości przy użyciu komputerów. Za cel rachunkowości uznano prawidłową, bieżącą rejestrację operacji gospodarczych. Rozporządzenie honorowało część wymogów IV Dyrektywy.

⁶ Z. Messner: *Kilka refleksji w roku Jubileuszu Stulecia Stowarzyszenia Księgowych w Polsce*. W: *Rachunkowość wczoraj, dziś, jutro*. Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, Warszawa 2007, s. 21.

⁷ Rozporządzenie Ministra Finansów z dn. 15 stycznia 1991 r. w sprawie zasad prowadzenia rachunkowości (Dz.U. z 1991, nr 10, poz. 35).

⁸ Ustawa z dn. 19 października 1991 r. o badaniu i ogłaszaniu sprawozdań finansowych oraz biegłych rewidentach i ich samorządzie (Dz.U. z 1991, nr 111, poz. 480).

Najpilniejsze sprawy zostały szybko uregulowane, rozpoczęto więc prace nad dopracowaniem szczegółów i stworzeniem Ustawy o rachunkowości (dalej UoR). Wydano ją w 1994 roku, a obowiązywała od początku 1995 roku. Uwzględniono kolejne wymogi dyrektyw UE. Sprawozdanie finansowe rozbudowano o informację dodatkową, a także – dla jednostek, których roczne sprawozdania podlegają obowiązkowi badania przez biegłego rewidenta – sprawozdanie z przepływu środków pieniężnych (nie wymagane przepisami unijnymi). Sprawozdania finansowe jednostek niepodlegających corocznemu badaniu powinny być badane raz na 3 lata. Wprowadzono rozdział poświęcony konsolidacji sprawozdań finansowych. Zmienione zostały wzory elementów sprawozdania finansowego.

Kolejne zmiany w Ustawie dostosowywały ją do przemian gospodarczych i administracyjnych. W 2001 roku dodano przepisy o klasyfikacji umów leasingowych. W 2002 roku zmieniono i rozbudowano słownik definicji, oddzielny rozdział został poświęcony łączeniu się spółek. Określono także przychody z niezakończonych usług oraz dodano przepisy o instrumentach finansowych na wzór standardów międzynarodowych. Zmiany pojawiły się w niemal każdym obszarze regulacji⁹. Zezwolono na stosowanie MSR w sprawach nieuregulowanych ani UoR, ani standardami krajowymi.

Wydane dyrektywy unijne okazały się niewystarczające dla zapewnienia wysokiej przejrzystości i porównywalności sprawozdań finansowych spółek publicznych notowanych na rynkach Wspólnoty. W 2002 roku organy UE przyjęły więc rozporządzenie w sprawie stosowania międzynarodowych standardów rachunkowości¹⁰. Jako niezbędne wskazano stosowanie przepisów MSR od 2005 roku, z możliwością wprowadzenia części z nich od 2007 roku. Zgodnie z Rozporządzeniem obowiązkowe stosowanie MSR dotyczyło skonsolidowanych sprawozdań finansowych spółek notowanych w obrocie publicznym na rynku któregośkolwiek z państw członkowskich. Obowiązek lub możliwość stosowania MSR w pozostałych przypadkach pozostawiono w gestii państw członkowskich.

W związku z przyjętym przez UE Rozporządzeniem, UoR przewidywała obowiązek stosowania MSR począwszy od 1 stycznia 2005 roku. Obowiązek ten dotyczył skonsolidowanych sprawozdań finansowych emitentów papierów wartościowych oraz banków. Umożliwiono stosowanie MSR do sporządzania skon-

⁹ Publikacja zawierająca szczegółową analizę ówczesnych zmian to przykładowo K. Sawicki, T. Kizukiewicz, M. Pałka: *Zmiany w rachunkowości od 2001r. i 2002r.* EKSPERT, Wrocław 2000.

¹⁰ Rozporządzenie (WE) nr 1606/2002 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 19 lipca 2002 roku w sprawie stosowania międzynarodowych standardów rachunkowości (Dz.U.UE L nr 243 poz. 1 z 2002 r.).

solidowanych sprawozdań finansowych emitentów ubiegających się o dopuszczenie do publicznego obrotu oraz sprawozdań jednostek, które wchodziły w skład grupy kapitałowej sporządzającej skonsolidowane sprawozdanie według MSR. W 2008 roku celem sprostania wymogom Dyrektywy nr 2006/46/WE¹¹ dodano do UoR obowiązek podawania informacji o stosowaniu zasad ładu korporacyjnego w podmiotach, których papiery wartościowe notowane są na publicznym rynku. Rozszerzono zakres informacji dodatkowej o informacje na temat charakteru i celu gospodarczego zawartych przez jednostkę umów nieuwzględnionych w bilansie oraz o informacje o istotnych transakcjach (wraz z ich kwotami) zawartych przez jednostkę na warunkach innych niż rynkowe ze stronami powiązanymi. W roku 2009 wprowadzono kategorię skorygowanej ceny nabycia w odniesieniu do aktywów i zobowiązań finansowych. Cały rozdział poświęcono warunkom usługowego prowadzenia ksiąg rachunkowych i wydawaniu certyfikatu księgowego. W 2011 roku została uwzględniona możliwość zawieszenia działalności gospodarczej. Od roku 2013 z kolei zmianom podlegają przepisy dotyczące obowiązku publikacji sprawozdań finansowych w Monitorze Polskim B, który zostaje zlikwidowany.

Niezależnie do kolejnych nowelizacji UoR od 2003 roku wydawane są Krajowe Standardy Rachunkowości (KSR). Traktują one o najbardziej skomplikowanych i palących problemach polskiej rachunkowości. KSR na wzór MSR zawierają wiele przykładów tłumaczących i obrazujących regulowane kwestie.

3. Perspektywy zmian polskiej rachunkowości

Jak pokazuje historia, współcześnie rachunkowość w Polsce w głównej mierze kształtowana jest przez rozwiązania międzynarodowe. Znaczące nowelizacje UoR były spowodowane koniecznością dostosowania przepisów krajowych do dyrektyw unijnych. Jednocześnie zakres stosowania MSR (czy to obowiązkowo, czy to fakultatywnie) jest powoli, acz systematycznie poszerzany. Wydaje się, iż w przyszłości tendencje te zostaną utrzymane.

Ocena tego stanu rzeczy nie jest jednoznaczna. Z jednej strony swobodny przepływ kapitału i działalność podmiotów na skalę międzynarodową powodują konieczność stosowania jednolitych standardów rachunkowości. Stąd zobowią-

¹¹ Dyrektywa 2006/46/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 14 czerwca 2006 r. zmieniająca dyrektywy Rady 78/660/EWG w sprawie rocznych sprawozdań finansowych niektórych rodzajów spółek, 83/349/EWG w sprawie skonsolidowanych sprawozdań finansowych, 86/635/EWG w sprawie rocznych i skonsolidowanych sprawozdań finansowych banków i innych instytucji finansowych oraz 91/674/EWG w sprawie rocznych i skonsolidowanych sprawozdań finansowych zakładów ubezpieczeń (Dz.U.UE L nr 224 poz. 1 z 2006 r.).

zanie państw unijnych do stosowania MSR przynajmniej w określonym minimalnym zakresie. Z drugiej strony nie sposób zapomnieć o ujemnych stronach tego rozwiązania: duża objętość i skomplikowanie systemu MSR, powolny proces ustanawiania nowych MSR oraz wydawania interpretacji, konieczność dokonania tłumaczenia, nieuchronnie niosąca ryzyko popełnienia błędów językowych. Jednoczesne obowiązywanie dwóch systemów rachunkowości – opartych na prawach krajowym i międzynarodowym – stanowi dodatkowe utrudnienie dla służb księgowych. Mając na uwadze niedogodności związane ze swoistym dualizmem przepisów o rachunkowości, można by rozważać możliwości jego zlikwidowania. Odejście od MSR z oczywistych względów nie jest możliwe, pozostaje więc kwestia pełnego stosowania MSR przez wszystkie podmioty krajowe. Rozwiązanie takie byłoby jednak bardzo uciążliwe (czasochłonne i kosztowne), zwłaszcza dla niewielkich podmiotów. Najbardziej prawdopodobne jest więc stopniowe rozszerzanie zakresu stosowania MSR, jednak przy jednoczesnym obowiązywaniu UoR. Całkowite stosowanie MSR w Polsce nie jest co prawda niemożliwe, ale nawet w dalszej przyszłości wydaje się mało prawdopodobne.

Aktualnie światowym trendem w rachunkowości jest coraz szersze stosowanie wartości godziwej w wycenie majątku przedsiębiorstwa. Wartość godziwa dominuje w amerykańskich standardach rachunkowości, szybko zyskując na znaczeniu w standardach międzynarodowych. Tym samym również w Polsce trzeba liczyć się z coraz szerszym jej zastosowaniem, czemu jednak krajowe środowisko rachunkowości jest raczej niechętnie. Pojawia się wiele zarzutów dotyczących wykorzystywania modeli matematycznych do szacowania wartości godziwej w przypadku braku danych rynkowych, m.in. wysoki stopień subiektywizmu tak uzyskanych wielkości. Wyłania się tu kolejne zagadnienie, które w Polsce zyskuje ostatnio na znaczeniu – etyka zawodowa księgowych i biegłych. Konieczne jest uwrażliwienie służb księgowych na kwestie moralności i odpowiedzialności etycznej, bez których rachunkowość może stać się narzędziem manipulacji użytkownikiem informacji. Z tego też powodu SKwP na XIX Krajowym Zjeździe Delegatów uchwaliło w Polsce *Kodeks zawodowej etyki w rachunkowości*¹². W dalszym ciągu jednak wątpliwości teoretyków i praktyków rachunkowości co do intencji księgowych oraz menedżerów jednostek są zdecydowanie większe od obaw o ich kompetencje.

Pożądanym kierunkiem rozwoju polskiej rachunkowości byłoby zmniejszanie różnic między zyskiem księgowym a podstawą opodatkowania. Jednocześnie jednak wiadomo, że prawo bilansowe i podatkowe dążą do realizacji odmien-

¹² Ł. Górka, M. Szulc: *Nowe propozycje regulacji w zakresie etyki zawodu księgowych*. W: *Ewolucja prawnych rozwiązań współczesnej rachunkowości*. Red. B. Micherda. C.H. Beck, Warszawa 2009, s. 221.

nych celów¹³. Dostosowanie prawa bilansowego do przepisów podatkowych oznaczałoby sprzeniewierzenie się wielu fundamentalnym zasadom rachunkowości. Rozwiązanie takie należy więc uznać za niedopuszczalne. Z kolei przyjęcie rozwiązań bilansowych w prawie podatkowym nie zabezpieczałoby należycie interesów fiskusa (choć tu obawy nie są tak oczywiste). Możliwe jest jednak przynajmniej zbliżanie do siebie tych przepisów, a także uproszczenie przepisów podatkowych.

Rozpatrując przyszłość polskiej rachunkowości, warto zastanowić się nad ludźmi, którzy tę przyszłość będą budować. Niezbędne jest zapewnienie wysokiego poziomu kształcenia kierunkowego i stwarzanie możliwości ustawicznego pogłębiania oraz aktualizowania wiedzy. Ogromną rolę odgrywa nauka języka angielskiego ekonomicznego, którego znajomość warunkuje dostęp do najnowszych światowych publikacji. Ponadto aktualnie od księgowych wymaga się umiejętności pracy w grupie i zdolności analitycznych. Bez tych ostatnich księgowy pełni jedynie funkcję rejestracji operacji gospodarczych, co jest postrzegane jako zajęcie nudne, niezasługujące na wysokie wynagrodzenie. Należy więc podjąć starania, aby kolejne roczniki kadr księgowych dostrzegały przydatność i istotę rachunkowości, nie sprowadzając jej jedynie do bezrefleksyjnej ewidencji.

Podsumowanie

Rachunkowość w Polsce, podobnie zresztą jak na całym świecie, podlega nieustannym przemianom. Na ogół rozwiązania krajowe postępują w ślad za rozwiązaniami międzynarodowymi i nie wydaje się, aby tendencja ta miała się odwrócić. Wskazane jest jednak trzymanie kontroli nad tym procesem oraz przemyślenie opłacalności wdrażania niektórych rozwiązań. Międzynarodowe trendy wyraźnie „pchają” rachunkowość w kierunku szerokiego stosowania wartości godziwej. Polskie środowisko rachunkowości obserwuje to podejście z dużą ostrożnością i tylko nieliczni wykazują w tej kwestii niezachwiany optymizm. Przyczyn tego stanu rzeczy jest wiele, a kontrowersje wokół wartości godziwej budzą ożywione dyskusje na niejednej konferencji czy seminarium. Dodatkowo nie sposób nie zauważyć, że cały system MSR, nawet MSSF dla małych i średnich przedsiębiorstw, jest bardzo rozbudowany i skomplikowany. W świetle powyższego nie wydaje się, aby polska UoR w najbliższych latach miała zostać wyparta przez rozwiązania międzynarodowe czy w rewolucyjny sposób ulec zmianom.

¹³ H. Litwińczuk: *Prawo bilansowe*. KiK, Warszawa 1995, s. 163.

HISTORY AND FUTURE PERSPECTIVES OF POLISH ACCOUNTING SET ON THE BACKGROUND OF THE INTERNATIONAL IDEAS

Summary

This paper presents the most important changes in Polish accounting for the past few decades. It includes the main progress direction of Polish accounting at the time of the centrally planned system and free-market economy. The last part of the article presents the probable prospects for development of Polish accounting and the desirable direction of its change.